

Голодомору цими обрядами фактично ніхто не займався через масовість смертей серед населення та браку фізичних сил [6, с. 138, 140].

Демографічні та психологічні наслідки Голодомору надзвичайно серйозні. Втрата мільйонів життів і спотворення сімейних зв'язків викликали глибокі перетворення в українському суспільстві. Знищення традицій, втрата свят і відчуження між людьми стали реальністю, яка вплинула і на кожного громадянина, і на українську націю загалом. Довготривалі наслідки для молодих генерацій, втрата довіри та руйнування інституту сім'ї – це лише частина глибокого кризового стану, який українське суспільство намагається подолати і на початку третього тисячоліття. Адже знищено мільйони невинних життів, було втрачено чимало культурних надбань українського народу. Проте дослідники продовжують привертати увагу до цієї складної теми. Українські науковці одностайно дійшли висновку, що Голодомор 1932–1933 років мав катастрофічні наслідки для української нації та її культури.

Джерела та література

1. Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Голодомори в Україні 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Злочини проти народу. Київ–Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2000. 270 с.
2. Козицький А. Дослідження Голодомору та геноцидні студії. Львів: Видавництво «Ап-ріорі», 2021. 244 с.
3. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Кн. 2. Київ: Темпора. 628 с.
4. Кульчицький С. Український Голодомор: оцінка втрат. *Краєзнавство*. 2013. № 4. С. 37–54.
5. Марочко В. Статистика жертв Голодомору 1932–1933 років: історично-демографічний дискурс. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Голодомор 1932–1933 років: втрати української нації». (Київ, 4 жовтня 2016 року). Київ, 2017. С. 25–46.
6. Рева І. По той бік себе: соціально-психологічні та культурні наслідки Голодомору та сталінських репресій: Науково популярне видання. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: К.І.С., 2019. 272 с.

Чегринець Святослав

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У ХАРКОВІ, ДОНЕЦЬКУ, ДНІПРІ, ЗАПОРІЖЖІ, ОДЕСІ, ЛЬВОВІ, УЖГОРОДІ ТА ЧЕРНІВЦЯХ У 1944–2024 РР.

Ключові слова: політика пам'яті, ідентичність, місця пам'яті, образи жертв, концтабори.

Keywords: memory policy, identity, memory locations, images of victims, concentration camps.

Харків, Донецьк, Дніпро, Запоріжжя, Одеса, Львів, Ужгород та Чернівці є регіональними столицями і місцями найбільшої концентрації матеріальних та інтелектуальних ресурсів своїх регіонів. Як ключові міста Заходу, Півдня та Сходу України вони протягом десятиліть задають політичний та ідеологічний тренд у своїх регіонах, формуючи ідентичність. Водночас протягом останніх восьми

десятиліть еліти вищезгаданих міст формували місцеві історико-ментальні архетипи, в центрі яких знаходиться Друга світова війна. Встановлення особливостей практик репрезентації пам'яті про Другу світову війну у міських просторах Харкова, Донецька, Дніпра, Запоріжжя, Одеси, Львова, Ужгорода та Чернівців може показати принципові відмінності у складниках ідентичності самих містян.

Мета роботи полягає у визначенні механізмів меморіалізації радянських та німецьких злочинів і концтаборів Другої світової війни у Харкові, Донецьку, Дніпрі, Запоріжжі, Одесі, Львові, Ужгороді та Чернівцях. Об'єкт дослідження – «пам'ять» про зазначені події у Харкові, Донецьку, Дніпрі, Запоріжжі, Одесі, Львові, Ужгороді та Чернівцях. Предмет – пам'ятники, меморіальні комплекси та пам'ятні дошки.

У Харкові, Донецьку, Дніпрі, Запоріжжі, Одесі, Львові, Ужгороді та Чернівцях процес репрезентації пам'яті про Другу світову розпочався вже у 1940-х рр. За радянських часів механізм створення образів війни не відрізнявся в усіх регіонах України: «місця пам'яті» (пам'ятники, меморіальні комплекси та пам'ятні дошки) про Другу світову війну ретранслявали виключно її радянський наратив.

Однак кардинально змінилися тенденції після 1991 р. У період незалежності у Харкові, Донецьку, Дніпрі, Запоріжжі та Одесі продовжили тиражувати радянський наратив війни, домінували радянські образи про війну з епізодичними виразниками нерадянської, а у Львові, Ужгороді та Чернівцях відбувся процес заміщення «місць пам'яті»: демонтаж радянських та встановлення нерадянських. Якщо вищезгадані міста Півдня та Сходу України продовжили експлуатацію радянського наративу війни, то міста Заходу створювали новий, який був ближче до східноєвропейського. В центрі останнього наративу знаходиться жертвовність власного (в цьому контексті українського) народу, а не «радянського».

Ще одна риса наративу Східної Європи – це теза, що «абсолютним злом» під час війни була не лише Гітлерівська Німеччина, але і Сталінський СРСР, звідси впливає концепція «подвійної окупації». Запозичення цього наративу було, з одного боку, спробою переорієнтувати притики сприйняття Другої світової війни на європейський манер, а з іншого – створити україноцентричний наратив Другої світової війни в контексті подолання радянської спадщини та відмежування від Росії [2, с. 124].

Образи жертв нацизму і союзних йому країн (Угорщини та Румунії) становлять 17 % у Львові, в Ужгороді – 30 %, у Чернівцях 41 %. Образи жертв комунізму становлять 20 % у Львові. Водночас образи жертв і нацизму, і комунізму становлять 10 % у Львові та 7 % в Ужгороді.

Комеморація жертв сталінських репресій Другої світової війни на Заході України розпочалася ще наприкінці 1980-х рр. за сприяння місцевих товариств «Меморіал», «Рух» та ін. Приділення особливої уваги жертвам радянських репресій частково сприяло те, що для Заходу України саме радянська влада спричинила найбільше жертв, і частково історична підтримка більшістю населення регіону націоналістичної ідеології. Традиційно значну увагу в регіоні меморіалізації пам'яті про сталінські злочини приділяють органи державної влади та місцевого самоврядування. Було створено низку «місць пам'яті», як-от «Пам'ятки на честь жертв комуністичних репресій» або «Стіна пам'яті жертв комуністичного терору

мирного населення Заходу України в період 1939–1941 рр.» та ін. Водночас створювалися «місця пам'яті» на честь жертв тоталітарних режимів, насамперед СРСР та Третього Рейху [1, с. 431].

Для порівняння, у Харкові образи жертв нацизму становлять 3 %, комунізму – 1 %, обох режимів – 1 %. У Донецьку на злочини нацизму припадає 10 %, а на жертви «тоталітарних режимів» – 1 %. У Дніпрі є лише образи жертв нацизму (6 %), так само і в Одесі (8 % жертв нацизму та 1 % жертв румунського фашизму). Необхідно зазначити, що серед вищезгаданих міст Півдня та Сходу репрезентовано переважно радянські «місця пам'яті», присвячені «мирним радянським громадянам вбитих фашистами», водночас на Західній Україні образи жертв нацизму репрезентовано вже в українському стилі (з погляду українського національного нарративу). За радянських часів образи жертв румунської окупаційної влади практично не висвітлювали, як і участь самої країни у війни проти СРСР на боці Німеччини, щоб не згадувати ту обставину, що країна намагалася повернути відібрані у неї в 1940 р. землі Бессарабії і Північної Буковини [5, с. 193].

Водночас схожа ситуація склалася з образами в'язнів тюрем та концтаборів. Місця пам'яті, присвячені жертвам нацистських концтаборів та тюрем, становлять 3 % у Львові та 10 % в Ужгороді. Радянські є лише у Львові та становлять 10 %. Водночас спільні образи в'язнів радянсько-нацистських тюрем / концтаборів є у Львові – 3 % та в Ужгороді – 7 %. Для порівняння, образи в'язнів німецьких концтаборів є у Дніпрі і становлять 5 %, у Запоріжжі – 3 %. Це пов'язано з тим, що в СРСР практично не висвітлювалися історії німецьких концтаборів, не кажучи вже про радянські.

Серйозні проблеми були з незручними категоріями, як-от остарбайтери, особи з інвалідністю, військовополонені та євреї. У період хрущовської «відлиги» була часткова реабілітація і з'явилися поодинокі «місця пам'яті» військовополонених, що пройшли німецькі концтабори (вони репрезентовані у Дніпрі та Запоріжжі) [3, с. 105].

У період незалежності за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку, Фонду Сахарова (США) та Фонду Джексона (США) було створено кілька «місць пам'яті» на честь жертв радянських концтаборів. Отже, образи жертв нацистських концтаборів з'явилися у період незалежності. Цим ситуація в Україні відрізняється від Європи. Після Другої світової війни у Європі, особливо у Німеччині та Польщі, колишні нацистські концтабори були відновлені та перетворені на «місця пам'яті» або музеєфіковані, причому це була державна ініціатива, водночас в Україні – приватна за кооперації з іноземними фондами [4, с. 770].

Підводячи підсумки, зазначимо, що за радянських часів у Харкові, Донецьку, Дніпрі, Запоріжжі, Одесі, Львові, Ужгороді та Чернівцях ретранслявали лише обмежену кількість образів злочинів жертв «фашизму». У період незалежності у Львові, Ужгороді та Чернівцях меморіалізація набула якісно нового рівня. З'явилися образи жертв нацизму, комунізму та тоталітарних режимів (спільні образи). Водночас у Харкові, Донецьку, Дніпрі, Запоріжжі та Одесі продовжили існувати лише радянські «місця пам'яті» з невеликою кількістю нерадянських, тобто ці міста не вийшли на якісно новий рівень політики пам'яті. Аналогічна ситуація з образами нацистських та радянських тюрем та концтаборів. Усе це зробило вне-

сок у різне сприйняття війни жителями Заходу, Півдня та Сходу України, вплинувши на їх ідентичність.

Джерела та література

1. Адамович С. Політика пам'яті на Прикарпатті щодо радянських репресій у 1939–1953 рр. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія»*. 2020. № 4/46. С. 423–432. DOI: 10.24919/2312-2595.4/46.215346.
2. Гриневич В. Політика пам'яті Другої світової війни в Україні: у пошуках ідентичності та консолідації. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2011. Вип. 4. С. 111–127. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/grynevyc_polityka.pdf
3. Денисенко Г. Місця пам'яті і пам'ятники жертвам «Великого терору». *Краснознавчий науковий журнал*. 2012. С. 101–108. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/59945/13-Denusenko.pdf?sequence=1>
4. Мазуренко Х. Основні шляхи меморіалізації воєнно-історичних пам'яток та увіковічення пам'яті загиблих внаслідок воєнних конфліктів та репресій на території західних областей України та держави в цілому. *Електронний журнал «Молодий вчений»*. 2018. № 11/63. С. 770–773. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/3577/3543>
5. Реднюк Т. Румунська окупація території України у 1941–1945 рр. *Сторінки воєнної історії України*. 2011. № 14. С. 193–202. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/95734/16-Rendyuk.pdf?sequence=1>

Курочка Анна

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ВПЛИВ КОМУНІСТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ НА МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНЦІВ

Ключові слова: комуністична ідеологія, ментальність, національний характер.

Keywords: communist ideology, mentality, national character.

Під час повномасштабної війни РФ проти незалежної України, коли держава-агресор намагається знищити якомога більше пам'яток національної культури, освітніх закладів, музеїв, бібліотек – всього того, що пов'язано з формуванням та збереженням ідентичності українського народу, – великої гостроти набуває проблема збереження самобутності культури українського народу. Ця війна стала однією з причин, які дали поштовх до самоусвідомлення кожного з нас, до розуміння, що українська нація має дуже багато особливостей і традицій, які були придушені, змінені або сплюндровані свого часу радянською владою, яка, пропагуючи рівність, вказувала на меншовартість інших народів, звеличуючи власну культуру і самих себе. Нерідко ця влада просто крапа здобутки українського народу, приписуючи їх собі. Все це пояснює зростання інтересу дослідників до проблематики діяльності радянської влади в Україні, що всіма силами «вростала» в українське життя, насамперед духовне.

У нашій науковій розвідці ми зробили спробу розглянути вплив комуністичної ідеології на українську ментальність, що і сьогодні надто сильно та негативно «відгукується» у нашій ментальності.